

Jugoslovenstvo u slobodnozidarskim ložama Beograda i Zagreba 1919–1940.

U ovom radu se analizira na koji način se ideja jugoslovenstva odražavala na rad slobodnozidarske organizacije u Kraljevini SHS, odnosno Jugoslaviji. Posebna pažnja je posvećena na prisutnost srpske, odnosno hrvatske nacionalne ideje. Pri istraživanju je korišćena građa iz Fonda 100 Arhiva Jugoslavije. Rezultati istraživanja su pokazali da su unutar organizacije postojale zasebne struje okupljene oko različitih nacionalnih ideja, koje su neretko bile u sukobu. Osim toga, utvrđeno je i da je Velika loža Jugoslavija tolerisala političke rasprave, iako opšta masonska pravila to zabranjuju. Osim toga, istraživanje je pokazalo da je sukob oko nacionalnog pitanja imao različite intenzitete, u zavisnosti od toga ko je bio veliki majstor, i koja bi ideja bila njemu bliska. Iako je jugoslovenska ideja bila prisutna u slobodnozidarskim ložama Beograda i Zagreba pre 1919. godine, nakon ujedinjenja entuzijazam prema njoj splasnjava. Problemi u vezi sa nacionalnim pitanjem bi najčešće bili rešavani ukoliko bi se oni na neki način odrazili na ugled masonerije u javnosti, u suprotnom bi bili ignorisani. Bez obzira na činjenicu da bi po sopstvenoj konstituciji, Velika Loža trebala da radi u interesu naroda i države, česti sukobi između loža, izazivali su podele unutar organizacije, što je dovelo do urušavanja njene harmonije, pada njenog ugleda i značaja u državi, i na kraju do njenog gašenja.

Uvod

Cilj istraživanja je da na osnovu građe iz Arhiva Jugoslavije, utvrdi na koji se način ideja jugoslovenstva odražavala na rad masonske organizacije u Kraljevini SHS, odnosno Kraljevini Jugoslaviji. Uzevši u obzir da je Velika loža Jugoslavija nastala spajanjem već postojećih masonskih loža iz Beograda i Zagreba, od posebnog značaja za rad je pitanje srpske, odnosno hrvatske nacionalne ideje u Velikoj loži. Drugim rečima, rad pokušava da prikaže na koji su se način prisutne nacionalne ideje međusobno sukobljavale, kako je taj sukob uticao na rad same organizacije i kako se on ispoljavao, uprkos zabrani političkih diskusija unutar masonskih loža.

Slobodno zidarstvo (u nastavku masonerija) je elitističko, simboličko društvo nastalo u Engleskoj početkom XVIII veka (Lazar 2009: 41-58). Iako se koristi određenim ritualima i ceremonijama, masonerija nije sekta ili verska organizacija. Naprotiv, ona je u svojoj suštini sekularno, agnostičko društvo, koje koristi rituale kako bi, prema Albertu Pajku, masonskom teoretičaru XIX veka, prenelo drevnu mudrost i moralne principe na pojedinca (Nenezić 1987: 26-52). Za masoneriju se često vezuje pojam elite, pogotovo finansijske, što se može povezati sa samim nastankom masonerije u XVIII veku. Naime, masonerija, u današnjem spekulativnom obliku, se razvija iz takozvane operativne masonerije, odnosno iz neimarskih esnafa koji su bili organizovani po ložama (teritorijalnim jedinicama). Tokom društvenih promena u XVII i XVIII veku u Engleskoj, veliki broj džentrija i građanstva dolazi do ugleda putem članstva u londonskim esnafima, a kao najbogatiji i naj-

Ivan Mileković (2000), Beograd, učenik 4. razreda Pete beogradske gimnazije

prestižniji se izdvajaju neimarski esnafi. U duhu prosvetiteljske ideje, krajem XVII i početkom XVIII veka neimarski esnafi širom Engleske i Škotske, koji su do tada izgubili svoju prvobitnu svrhu, počinju da usvajaju rituale i simbole. Kao posledica ovih promena, 1717. godine nastaje prva Velika loža u Londonu. Vremenom, u masoneriju počinju da ulaze aristokrate i monarsi (Lazar 2009: 69-74). Iako je, pored društvene elite, masonerija bila otvorena za sve „časne ljude na dobrom glasu“, u nju su ipak većinom ulazili ljudi koji su bili elita u kulturnom ili društvenom, a neretko i ekonomskom smislu (*ibid.*: 71-72). Elitistički duh masonerije se očitava i u jednom od njenih načela da je ona „aristokratija duha bez obzira na profano poreklo“ (Stojković 1926: 96-112). Kao glavna delatnost masonerije se ističe „rad na sebi“, odnosno, „implementacija masonskih načela i etike u svakodnevni život, kako bi mason preko masonerije postao bolji čovek, i unapredio društvo oko sebe“ (*ibid.*: 96).

Masonerija u Srbiji postoji od 1842. godine, kroz tursku ložu *Ali Koč*, međutim, zbog nacionalno heterogene strukture članstva i prepiranja oko nacionalnog pitanja Turaka i Srba, loža prestaje sa radom sredinom 19. veka (Nenezić 1987: 171-186). Prva nacionalna loža na teritoriji Srbije, *Svetlost Balkana*, je osnovana 1877. godine, uz pomoć Velikog orijenta Italije, što ujedno predstavlja i zvanični početak srpske nacionalne masonerije. Tokom druge polovine XIX i prve polovine XX veka u Beogradu nastaju i nestaju različite lože, pod zaštitom stranih velikih loža. Najveća i najbrojnija srpska loža, *Pobratim*, nezadovoljna aneksijom Bosne, izlazi iz zaštite Simboličke velike lože Ugarske 1908, a zatim se 1912. udružuje sa ostalim beogradskim ložama (*Šumadija i Sloga*, rad i postojanstvo) i formiraju *Vrhovni savet Srbije*, odnosno organizaciju koja okuplja masone od četvrtog do trideset trećeg stepena (Nenezić 1987: 246). Krajem Prvog svetskog rata i nastankom Kraljevine SHS, *Vrhovni savet Srbije* se udružuje sa već postojećim masonskim ložama u Zagrebu, Osijeku, Karlovcu i Ljubljani, formirajući Veliku ložu *Jugoslavija*, 1919. godine. Kroz svoj istorijat, VL *Jugoslavija* je imala tri velika majstora: Đorđa Vajferta, Dušana Milićevića i Andru Dinića. Sva trojica su pripadala beogradskoj loži *Pobratim* (Nenezić 1987: 363-374). Nezadovoljne na-

činom rada obedijencije, dve zagrebačke lože se 1929. izdvajaju i osnivaju Simboličku veliku ložu *Libertas*, koja je za razliku od VL *Jugoslavija* negovala „duh hrvatske nacije“ (Mužić 1983: 173-199). Masonerija u Jugoslaviji postoji sve do 1940. godine, kada se na osnovu preporuke Ministarstva pravde, sve masonske lože samouspavljaju, odnosno dobrovoljno gase.

Od osnivanje Velike lože 1919. godine, do njenog uspavlivanja 1940. prošlo je oko 610 masona u trideset loža u celoj državi (Gašić 1998: 87). Oni su najčešće pripadali višem građanskom sloju, i imali zvanje činovnika (*ibid.*: 90-91). Iako je sama organizacija po svojoj strukturi bila pretežno elitistička, ona nije bila zatvorena za potencijalne članove iz nižih društvenih slojeva, niti je bila otvorena za svakoga ko bi pripadao društvenoj eliti. Zanimljiv je primer Milana Stojadinovića, čiji je ulazak u masoneriju jednoglasno odbijen, uz objašnjenje da politički uticaj ne može da nadomesti nedostatku ljudskog kvaliteta (Nenezić 1987: 34).

Dosadašnja naučna istraživanja na temu međuratne masonerije su malobrojna, međutim, postoji veliki broj publicističkih istraživanja na ovu temu. Najobuhvatnija su istraživanja Zorana Nenezića, objedinjenih u monografiji „Masoni u Jugoslaviji: 1764-1980“. Drugo značajno ime u publicistici je Ivan Mužić, čija knjiga „Masonstvo u Hrvata“ predstavlja značajan prikaz međuratne masonerije u hrvatskim krajevima, uprkos subjektivnim, antimasonskim stavovima autora. Takođe, treba spomenuti i novije proučavanje istorije srpske masonerije, pogotovo ono koje vrši sami masoni. Najkvalitetnija literatura novijeg datuma je masonski časopis „Ars Regia“, koji izdaje Regularna velika loža Srbije.

Samim naučnim radom o međuratnoj masoneriji, u srpskoj historiografiji su se najozbiljnije bavila dvoje istoričara, Andrija Radenić i Ranka Gašić. Rad Andrije Radenića „O masoneriji i masonima u Srbiji“, objavljen u časopisu Istorijskog Instituta SANU 1997. godine, predstavlja opšti pregled masonerije u Srbiji, dok se rad Ranke Gašić „Srpski masoni između dva svetska rata, kao društvena grupa“ objavljen u Godišnjaku za društvenu istoriju 1998. godine, bavi analizom socio-ekonomске strukture članstva. Treba spomenuti i monografiju Slobodana G. Markovića „Jedan vek Velike lože Jugoslavija“.

Međutim, sam rad se po pristupu ne razlikuje znatno od radova Radenića i Nenezića, osim po tome što dodatno obrađuje građanski karakter međuratne masonerije, sa posebnim osvrtom na istaknute beogradske masone. Iako se kroz većinu radova provlači stanovište da su masoni u Kraljevini imali značajnu ulogu pri ujedinjenju, nijedan od radova se ne bavi detaljno samom temom jugoslovenstva unutar masonske organizacije.

Rezultati istraživanja

Ujedinjenje

Kao pristalice ideje ujedinjenja južnoslovenskih naroda, popularne tokom XIX veka, masoni Beograda i Zagreba održavaju intenzivne odnose tokom poslednje dve decenije XIX i prve decenije XX veka. Iako su ti odnosi u početku bili čisto protokolarni, oni se brzo produbljuju, bratimljenjem loža *Pobratim* u Beogradu i *Ljubav bližnjega* u Zagrebu 1909. godine (AJ 100-F5: pismo 1). U prilog bratimljenju ide i činjenica da su to ujedno bile i dve najveće lože koje su činili južni Sloveni unutar Simboličke velike lože Ugarske. Ujedinjenje južnoslovenskih loža u jednu obedijenciju, odnosno nezavisnu masonsku organizaciju, prvi put se pominje 1906. godine, a inicijatori tog neuspelog ujedinjenja su bili članovi lože *Ljubav bližnjega* predvođeni Adolfom Mihalićem, sekretarom lože. Naime, početkom XX veka, ekspanzijom masonerije u Kraljevini Srbiji i južnoslovenskim delovima Austro-Ugarske, Simbolička velika loža Ugarske (SVLU) i Velika loža Austrije počinju pregovore sa južnoslovenskim masonima o kreiranju provincijske Velike lože pri SVLU, koja bi pre svega bila nacionalna, a ne teritorijalna (AJ 100-F5: pismo 2). Međutim, pregovori o stvaranju takve Velike lože nikada nisu završeni, a loža *Pobratim*, 1908. godine, nezadovoljna reakcijom SVLU na aneksiju Bosne i Hercegovine napušta SVLU, i počinje da radi samostalno (AJ 100-F1: otpust). Iako van zajedničke obedijencije, razgovori o ujedinjenju između dve lože se nastavljaju bez konkretnih ideja i rešenja, sve dok *Pobratim* nije uputio poziv loži *Ljubav bližnjega* da se priključi *Vrhov-*

nom savetu Srbije (AJ 100-F5: pismo 3). Međutim, loža *Ljubav bližnjega* odbija da napusti SVLU i postane deo VSS, što zbog pitanja regularnosti, što zbog pitanja nacionalne pripadnosti, uzevši u obzir da je VSS po svojoj konstituciji radio u interesu „Kraljevine Srbije i srpskog nacionalnog interesa”. Međutim, određeni članovi lože *Ljubav bližnjega*, uz saglasnost rukovodstva lože, postaju počasni članovi na višim stepenima pri VSS (AJ 100-F5: Odgovor 1).

Nakon završetka Prvog svetskog rata i konstituisanja Kraljevine SHS, ponovo počinju razgovori između hrvatskih i srpskih masona o ujedinjenju u jedinstvenu obedijenciju, na teritoriji novoformirane države. Prethodni dobri odnosi između loža u Beogradu i Zagrebu bivaju poremećeni nakon rata, naročito odnosi između loža *Pobratim* i *Ljubav bližnjega*, koje su ujedno imale i najznačajniju ulogu u pregovorima. Naime, određeni članovi lože *Pobratim* optužuju hrvatske članove da su bili na suprotstavljenoj strani u Prvom svetskom ratu, dok određeni članovi lože *Ljubav bližnjega* optužuju članove beogradskih loža da žele da iskoriste politički uticaj i nametnu se iznad zagrebačkih loža kao „oslobodioci južnih Slavena” (AJ 100-F8: AT 1). S druge strane, članstvo lože *Ljubav bližnjega* proglašava „maticu ložu”, odnosno, pokušava da napravi obedijenciju pod svojim okriljem (ibid.). Međutim, Đorđe Vajfert, dotadašnji Veliki zapovednik VSS, uspeva da izmiri suprotstavljeno članstvo, i 1919. nastaje Velika loža *Jugoslavija* (AJ 100- F11: beseda 1).

Iako načelno ujedinjena, VL *Jugoslavija* tokom prvih godina prolazi kroz niz problema. Pre svega, javlja se problem rituala. Naime, beogradske lože koje su do tada radile po škotskom ritualu, protive se prelasku na jovanovski ritual, koji su koristile zagrebačke, kao i lože severno od Dunava. Iako su odlukom Velike skupštine 1920. godine sve lože prešle na jovanovski ritual, beogradske lože nikada nisu suštinski prihvatile taj ritual, već su samo crvene kecelje zamenili plavim, što izaziva dodatne sukobe između Beograda i Zagreba, uz međusobne optužbe o pokušaju uspostavljanja hegemonije (AJ 100-F13: AT 2). Drugi problem je bio problem sedišta Velike lože. Iako je na prvoj velikoj skupštini, donošenjem konstitucije dogovoreno da je pravno

sedište Beograd, dok je „ritualno” sedište mesto iz kog predsedava veliki majstor, članstvo u Zagrebu se dodatno buni, pozivajući se na činjenicu da je veći broj članova Velike lože u Zagrebu, i samim time bi bilo logično da on bude sedište obedijencije. Iako je ovaj apel iznesen na sastanku Velikog veća (izvršnog tela), o njemu se nije dalje raspravljalo (AJ 100-F11: zapisnik 1). Sledeći u nizu problema je bio i sam *Vrhovni savet Srbije*. Iako su tri beogradske lože prestale da budu deo VSS i postale osnivačke lože VL *Jugoslavija*, VSS nastavlja da postoji kao organizacija koja radi na višim stepenima, a problem nastaje u samom nazivu. Iako je VSS konkordatom vezan za VL *Jugoslavija*, on menja naziv u *Vrhovni savet Jugoslavije* tek 1929. godine, pritom ne menjajući konstituciju i ostajući vezan pre svega za beogradske članove. Poseban problem nastaje u vezi sa članom konstitucije koji se odnosi na nacionalni interes. Treba napomenuti i to da su skoro svi članovi VSS ujedno bili i vođe članovi rukovodstva VL *Jugoslavija*, što izaziva dodatnu ogorčenost određenog broja zagrebačkih članova (AJ 100, F13: AT 5). Kao odgovor na optužbe lože *Ljubav bližnjega*, VSS podseća dotičnu ložu da se u njegovom sastavu nalaze i „istaknuti i poštovani članovi lože *Ljubav bližnjega*”, od kojih je najznačajniji Adolf Mihalić, bivši starešina lože. Dok se u zvaničnom odgovoru lože *Ljubav bližnjega* navodi da ti članovi rade u interesu Srba i da im samim time nije mesto u toj loži (AJ 100-F5: Odgovor 2). Sukob oko VSS će biti podsticaj da se dve zagrebačke lože odvoje, i 1929. godine osnuju sopstvenu nacionalnu obedijenciju Hrvata pod nazivom Simbolička velika loža *Libertas*.

Iako je u obedijenciji postojao sukob izazvan nacionalnim pitanjem, značajan doprinos stvaranju VL *Jugoslavija* je dolazio od jugoslovenski nastrojenih pojedinaca iz Beograda i Zagreba. Tako je, na primer, već spomenuti Adolf Mihalić imao izuzetnu ulogu u pregovorima oko stvaranja jedinstvene obedijencije na tlu novoformirane države. U prilog tome ide i činjenica da je na sastanku lože *Ljubav bližnjega* 11. Januara 1919. Mihalić izabran za velikog majstora matice Lože, međutim, na konstitutivnoj skupštini Velike lože *Jugoslavija* on prepušta tu funkciju Đorđu Vajfertu, pozivajući se na to da se „braća ne smeju deliti na hrvatske i srpske, jer su svi oni

jedan narod” (AJ 100-F8: AT 1). Dok se Adolf Mihalić istakao kao predvodnik, kako će se kasnije ispostaviti, jugoslovenske struje unutar hrvatskih loža, sličnu ulogu u Beogradu je imao Jova Aleksijević, tadašnji starešina lože *Pobratim*. Naime, kao starešina lože *Pobratim* i Veliki kancelar VSS, Jova Aleksijević uz nekolicinu članova beogradskih loža zauzima značajnu ulogu u pomirenju beogradskih i zagrebačkih masona 1919. godine. Obojica će zbog toga snositi posledice u svojim matičnim ložama

Jugoslovensko pitanje u zagrebačkim ložama

Kao što je već pomenuto, zagrebačke lože pre Prvog svetskog rata, nadahnute jugoslavenskom idejom, vode prijateljsku i ujediniteljsku politiku prema beogradskim ložama. U planu iznetom prilikom kandidature za starešinu lože 1906. godine, Slavoljub Bulvan izjavljuje da mu je prvi cilj „bratimljenje sa braćom iz Srbije, kao i stvaranje jedinstvene provincijske Velike lože zajedničke svim južnim Slavenima” (AJ 100- F5: Plan 1). Iako provincijska Velika loža nikada nije osnovana, lože *Pobratim* i *Ljubav bližnjega* se bratime 1907. godine. Prilikom tog čina, svi članovi lože *Ljubav bližnjega* postaju počasni članovi lože *Pobratim* i obratno (AJ 100- F5: AT 4). Zanimljivo je istaći da je na sastanku upriličenom prilikom čina bratimljenja dogovoreno i da se izda prvi prevod katehizisa Slobodnog zidarstva, i to kao izdanje na „zajedničkom, hrvatsko-srpskom jeziku, ispisan na oba jugoslavenska pisma” (*ibid.*). Deo članstva lože *Ljubav bližnjega*, prvenstveno nezadovoljnih prisustvom antisemitizma, napušta ložu 1912. godine i osniva novu ložu pod nazivom *Maksimilijan Vrhovac*. Od samog početka svog rada, pa sve do njenog samouspavlivanja 1940. godine, ova loža vodi izuzetno projugoslovensku politiku. O tome eksplicitno govori već osnivački plan lože, u kome je navedeno da je njen osnovni cilj „rad na ujedinjenju južnoslovenskih naroda” (AJ 100-F14: Plan 2). Ovakav, društveno angažovani stav lože *Maksimilijan Vrhovac* će biti od izuzetnog značaja u kasnijem radu VL *Jugoslavija*.

Od prvih dana VL *Jugoslavija*, loža *Maksimilijan Vrhovac* zauzima značajnu ulogu, prvenstveno angažovanjem svojih članova u

rukovodstvu obedijencije (AJ 100- F13: izveštaj 1). Pozivajući se na to da loža *Maksimilijan Vrhovac* koristi politički uticaj svog članstva (pogotovo pozivajući se na stomatologa Anta Pavelića i Ivana Meštrovića), članstvo lože *Ljubav bližnjega* optužuje ložu *Maksimilijan Vrhovac* da radi u interesu Srba, želeći da nametne njihovu hegemoniju nad hrvatskim masonima (AJ 100-F13: AT 3). Zbog neslaganja oko stavova lože i vređanja masonske braće, deo članstva lože *Ljubav bližnjega* napušta tu ložu i 1919. godine osniva novu ložu pod nazivom *Ivan Grof Drašković*. Stvaranjem nove obedijencije, sada već oslabljena i razgranata loža *Ljubav bližnjega* formalno prestaje sa radom, a svi njeni članovi se pozivaju da se pridruže drugim ložama (AJ 100-F13: okružnica 1). Iako se nekolicina članova zaista pridružio drugim ložama, značajan broj članstva ostaje u loži *Ljubav bližnjega* i nastavlja da održava redovne sastanke, dok njeni članovi ostaju u rukovodstvu obedijencije, bez obzira na to što je loža zvanično ukinuta, tačnije, formalno nepostojeća (*ibid.*). Nakon sedam godina „ilegalnog” rada, Adolf Mihalić, zamenik velikog majstora i bivši starešina lože *Ljubav bližnjega*, podnosi zahtev vlastima da se sva imovina lože prebaci na ime Velike lože *Jugoslavija* (AJ 100-F13: zahtev 1). Nezadovoljni ovim činom, Dragutin Liberman podnosi zahtev obedijenciji da joj se vrati imovina i da loža nastavi sa radom kao formalna i punopravna članica obedijencije, međutim, ova molba nije prihvaćena, zbog čega se nekoliko članova te lože, prema rečima Adolfa Mihalića: „nasilno uselila u ložinski prostor ne bi li iznudila priznanje Velike lože *Jugoslavija*” (AJ 100-F13: okružnica 2). Zbog toga, Veliko veće obedijencije odlučuje da ponudi svim članovima lože *Ljubav bližnjega* da ostanu u obedijenciji, tako što će se pridružiti drugim ložama, kao što im je ponuđeno i 1919. godine, ili da ubuduće budu izbačeni iz obedijencije. Jedan broj članstva se odaziva na taj poziv, dok drugi deo biva izbačen iz obedijencije (*ibid.*). Nezadovoljni ovom ponudom, veći deo članstva lože *Prometej* iz Zagreba napušta obedijenciju. (AJ 100-F13: AT 3).

Dve zagrebačke lože van sastava VL *Jugoslavija* osnivaju treću ložu *Amititia* i zajedno sa njom, 1927. godine osnivaju nacionalnu obedijenciju hrvata pod nazivom Simbolička Velika

loža *Libertas* (u nastavku SVLL) (*ibid.*). Koristeći se svojim političkim vezama, VL *Jugoslavija* 1930. godine upućuje apel, preko svog Velikog majstora Đorđa Vajferta, Kralju Aleksandru i premijeru, generalu Petru Živkoviću, pozivajući se na to da se SVLL svojim osnovnim postulatima protivi interesima države, pozivajući se na separatističke tendencije ove obedijencije. Zanimljivo je napomenuti i to da se kao argument za ovu tvrdnju iznosi i činjenica da je SVLL usko vezana za Hrvatsku seljačku stranku (AJ 100 F11-zapisnik 2). Kao odgovor na ovaj apel članstvo SVLL se u međuvremenu zvaničnim dekretom zaklinje na vernost Kralju Aleksandru, čime su državne vlasti odbacile bilo kakvu sumnju (*ibid.*).

Odvajanjem dveju loža iz sastava VL *Jugoslavija*, članovi koji su pristali da ostanu u sastavu obedijencije ostaju bez matičnih loža, što je izazivalo dodatne probleme. Naime, postavilo se pitanje kako rasporediti te članove, s obzirom da je većina preostalih hrvatskih loža bila zatvorena za njih zbog, kako to Adolf Mihalić tvrdi: „izazivanja sukoba među jugoslovenskom braćom” (AJ 100-F12: beseda 2). Prva ideja ka rešavanju problema, do koje dolazi rukovodstvo obedijencije, je da se članovi rasporede po ložama, koje ne bi bile nužno u Zagrebu. Međutim takav predlog nije prihvaćen niti od strane loža niti od strane članova koji su čekali raspoređenje (AJ 100-F11 zapisnik 3). Zato je odlukom Velikog majstora Đorđa Vajferta iz 1927, donesenom mimo redovne procedure, dozvoljeno da ti članovi formiraju lože u osnivanju, odnosno lože koje nemaju barem petnaest članova, i da u njih prime dodatne članove, kako bi postale punopravne članice VL *Jugoslavija* (AJ 100-F13: AT 6). Ova odluka velikog majstora je dovela do nezadovoljstva nekoliko loža, prvenstveno jugoslovenski nastrojenih loža u Hrvatskoj, pozivajući se na to da će ti novoprimiteljni članovi, kao i njihovi garanti, biti „nedostojni bratstva, te da će raditi u interesu koji se kosi državnom” (*ibid.*). Međutim, bez obzira na nezadovoljstvo većine loža, 1929. godine se formiraju tri nove lože: *Perun*, *Neptun* i *Ruđer Bošković* (AJ 100-F13: beseda 3).

Politika koju su vodile ove tri lože nije se znatno razlikovala od politike lože *Ljubav bližnjega*, nakon 1919. godine. Bez obzira na to što

su one nastale kao svojevrsan kompromis, zahvaljujući Đorđu Vajfertu, ove tri lože su vodile politiku koja je bila okrenuta protiv Vajferta lično. U prilog ovoj tvrdnji ide i činjenica da su starešine ove tri lože, kao odgovor na optužbu da „deluju nasuprot masonskom duhu i državnom interesu”, odgovorile kontraoptužbom na račun Đorđa Vajferta, optužujući ga da je „ne samo Švaba već i velikosrbijanac” (AJ 100-F11: zapisnik 4). Sukobi između ove tri lože i obedijencije se zahuktavaju nakon stupanja Dušana Milićevića na poziciju velikog majstora. Na samoj izbornoj skupštini obedijencije, predstavnici ove tri lože izjavljuju da ne žele da učestvuju u njegovom izboru i napuštaju skupštinu (AJ 100-F13: AT 7). Tokom mandata Dušana Milićevića, tri lože nastavljaju da vode „opozicionu” politiku, ne samo protiv njega već i njegovog zamenika Vladimira Čorovića i Velikog besednika Damjana Brankovića. Vraćajući se starom sukobu oko Vrhovnog saveta, govoreći kako je Vrhovni savet preuzeo VL Jugoslavija, te da su svi članovi rukovodstva Velike lože samo uzeli funkcije koje su pandan njihovim funkcijama u Vrhovnom savetu (AJ 100- F11: zapisnik 5). Kao odgovor na ove optužbe, Damjan Branković je odgovorio kontraoptužbama da „braća mojsijanske vere” i dalje rade u interesu „države koje već dugo vremena nema”, misleći na Austro-Ugarsku, te da je njihov cilj rušenje hegemonije unutar jugoslovenske masonerije (AJ 100-F12: beseda 4). Zanimljivo je i to što je Damjan Branković, naizgled birajući reči kako ne bi uvredio ostale hrvatske članove, zapravo izazvao veliko nezadovoljstvo prema velikom broju članova u hrvatskim ložama koji su bili Jevreji. Takav antisemitski ispad je doveo do toga da se, zalaganjem ne samo „opozicionih” već i ostalih loža u sastavu obedijencije, ponajviše onih jugoslovenski orijentisanih, Dušan Milićević povuče sa mesta velikog majstora, i samim time da prestane mandat celokupnom rukovodstvu Velike lože (AJ 100- F14: AT 16).

Iako je unutar hrvatskih loža postojala struja koja je bila, po svemu sudeći, suprostavljena jugoslovenskoj ideji, postojala je i struja koja je bila izuzetno privržena istoj. Kao što je već rečeno, od samog osnivanja, loža *Maksimilijan Vrhovac* vodi izuzetno progugoslovensku politiku. Tokom prvih godina VL *Jugoslavija* po-

prima značajnu ulogu unutar njenog rukovodstva, ne samo angažovanjem njenih članova, već i angažovanjem celokupne lože na velikim skupštinama obedijencije (AJ 100-F13: izveštaj 1). Kao što je već napomenuto, loža *Maksimilijan Vrhovac* se, za razliku od većine drugih loža, nije libila izlaska u javnost, pa čak ni zvanične komunikacije, kroz dopise, sa kraljem i državnim vlastima (*ibid.*). Tako je 1929. godine ova loža poslala dopis kralju Aleksandru u kom osuđuje ubistvo hrvatskih poslanika u skupštini, međutim daje podršku uvođenju diktature, govoreći da je to jedini način da se zaustavi „krvoproliće među jugoslovenskom braćom” (AJ 100-F13: dopis 1). Razume se, ovakav javni nastup je doživeo teške osude, pre svega od strane hrvatskih masona, pogotovo okupljenih u trima prohrvatskim ložama. Ipak, bez obzira na neslaganje određenog dela članstva, rukovodstvo obedijencije je ignorisalo ovaj spor, bez obzira što je dvaput iznet kao problem na sastanku Velikog veća (AJ 100-F11: zapisnik 6). Jugoslovenski duh lože se može videti i u njenom sukobu sa ložom *Ljubav bližnjega*. Naime, nakon što je loža *Ljubav bližnjega* izašla iz sastava VL *Jugoslavija*, loža *Maksimilijan Vrhovac* se značajno suprostavila afilijaciji njenih preostalih članova u već postojeće lože, pozivajući se na to kako su ti isti članovi do tog momenta rušili harmoniju obedijencije, i kako će nastaviti da rade isto i u narednom periodu (AJ 100-F11: zapisnik 3). Iako je ovaj apel lože „usvojen ali ne i uvažen”, ona nastavlja da vodi spor sa ove tri lože, pokušavajući da ih izvede na sud časti, odnosno interni masonski sud, međutim i ovaj predlog biva „usvojen ali ne i uvažen“ (*ibid.*). Nakon smrti Đorđa Vajferta, 1937. godine, loža se pasivizuje u odnosima sa obedijencijom, a većina njenih članova, nezadovoljna rastućim nacionalističkim tendencijama, napušta rukovodeće pozicije (AJ 100-F14: izveštaj 3). Nakon ostavke Dušana Milićevića, veliki broj članova napušta ložu, nezadovoljna „nemerljivim pritiskom” nametnutim od strane loža *Neptun*, *Perun* i *Ruđer Bošković*, govoreći kako je to znak da je VL *Jugoslavija* prestala biti jugoslovenska (*ibid.*). Dolaskom Andre Dinića na mesto velikog majstora, loža *Maksimilijan Vrhovac*, doduše u znatno manjem broju, se vraća u rukovodstvo obedijencije, međutim bez bilo

kakvog značajnog rezultata, uzevši u obzir da se VL *Jugoslavija* samospavala 1940. godine. Zanimljiva je činjenica da je loža *Maksimilijan Vrhovac* bila prva koja se samospavala, tačnije ugasila na sopstvenu inicijativu. U svojoj završnoj besedi Tomislav Krizman, Veliki besednik VL *Jugoslavija*, navodi da je čin samospajivanja ispravan, uzevši u obzir da je VL *Jugoslavija* odavno izgubila pravo na naziv „*Jugoslavija*” (AJ 100- F13: beseda 5).

Jugoslovensko pitanje u beogradskim ložama

Nastanak *Vrhovnog saveta Srbije*, 1912. godine je ujedno bio i pokušaj stvaranja zajedničke, jugoslovenske obedijencije pod okriljem beogradskih masona, o čemu svedoči i beseda Jove Aleksijevića iz iste godine (AJ 100-F9: beseda 6). Treba napomenuti i to da je loža *Pobratim*, ujedno i vodeća beogradska loža, u svom programu za 1914. godinu navela da je njen cilj da do kraja te godine uvrsti i zagrebačku braću u sastav VSS (AJ 100-F10: program 1). Nakon Prvog svetskog rata, dobri odnosi između loža *Pobratim* i zagrebačke *Ljubav bližnjega* propadaju, prvenstveno zbog tek završenog ratnog sukoba. Naime, vodeći članovi lože *Pobratim*, koji su ujedno bili i članovi primljeni pod starešinstvom Đorđa Vajferta, suprotstavljaju se ujedinjenu sa hrvatskim članovima, a kao argument uzimaju činjenicu da je hrvatsko članstvo bilo lojalno „neprijatelju”, te da se u ratu nisu „poneli bratski” (AJ 100-F8: AT 8). Dodatni sukobi se javljaju i oko činjenice da se u loži *Ljubav bližnjega* nalazi i nekoliko oficira austro-ugarske vojske, a uzevši u obzir da je nekolicina sinova članova lože poginulo tokom rata, ti isti članovi su smatrali nezamislivim činjenicu da oficira suparničke vojske nazivaju bratom, govoreći da je njihovo učesće u ratu bila dužnost koju oni nisu morali da ispoštuju jer je „dužnost prema bratu uzvišenija od dužnosti prema domovini” (ibid.). Međutim, sukob oko ujedinjenja unutar lože *Pobratim* je ubrzo rešen posredstvom Đorđa Vajferta, te je loža *Pobratim* bila prva potpisnica povelje o stvaranju VL *Jugoslavija*, što je izazvalo sukob sa ložom *Ljubava bližnjega*, koja je, kao što je već i napomenuto, optužila *Pobratim* da pokušava da nametne svoju hegemoniju nad

obedijencijom (AJ 100-F8: AT 1). Iako najstarija, a po broju članova užeg rukovodstva obedijencije, najznačajnija, loža *Pobratim* je neretko imala sukobe sa ostalim ložama u obedijenciji, a pogotovo zagrebačkim. Tako se može izdvojiti primer kada su neki zagrebački članovi, na osnovu optužbi anonimnog čoveka koji nije bio pripadnik organizacije, optužili Damjana Brankovića, tada starešinu lože, da je nečastan i širi mržnju prema „židovima i svoj ostaloj braći sa ove strane Save”, što su ujedno okarakterisali kao politiku njegove lože (AJ 100-F11: pismo 4). Osim lože *Pobratim* i ostalih beogradskih loža, u odbranu Damjanu Brankoviću su stali i određeni hrvatskih članovi, što je izazvalo dodatni sukob između Beograda i Zagreba, uz to da su protiv Damjana Brankovića stale i jugoslovenski orijentisane lože optuživši ne samo njega već i ložu *Pobratim* da radi za interes Srba i Srbije „koju nikada nisu prežalili”, nasuprot interesu zajedničkog naroda i države (AJ 100-F8: AT 9). U prilog tvrdnji da se loža *Pobratim* nije dičila jugoslovenskom idejom nakon ujedinjenja, može se izdvojiti i njen manifest za 1931. godinu, u kom je navedeno kako je cilj lože da u budućem periodu finansira kulturni program koji bi negovao „uspomenu na nacionalnu istoriju svih Srba”, zbog čega je loža bila optužena da krši konstituciju, koja nalaže da VL *Jugoslavija* radi u interesu zajedničkog naroda, međutim ova optužba je „uvažena ali ne i prihvaćena” (AJ 100-F11: zapisnik 4). Iako član lože *Pobratim*, Đorđe Vajfert se, na predlog svoje matične lože povlači sa funkcije velikog majstora, obrazložen lošim zdravljem, međutim on ostaje u rukovodstvu obedijencije kao počasni veliki majstor, dok loža *Pobratim* predlaže da na njegovo mesto dođe Dušan Milićević, član iste lože. Kao što je već spomenuto, određene zagrebačke lože su se protivile izboru Dušana Milićevića. Međutim, isti problem je postojao i sa beogradskim ložama. Naime, na zajedničkom sastanku beogradskih loža sa ciljem izbora zajedničkog kandidata za velikog majstora, nekolicina loža se protivi izboru Dušana Milićevića, pozivajući se na to da će on upropastiti odnose sa zagrebačkom braćom i kao alternativu predlažu Andru Dinića. Ipak, nakon što je Milićević dobio podršku Đorđa Vajferta, beogradske lože pristaju da ga predlože kao kandidata (AJ 100-F13: AT 11).

Nasuprot loži *Pobratim*, nosilac jugoslovenske struje u Beogradu je bila loža *Dositej Obradović*. Ova loža ulazi u sastav VL *Jugoslavija* 1926. godine. Ložu konstituišu, kako članovi koji se afiluju iz beogradskih loža, tako i članovi iz lože *Maksimilijan Vrhovac* koji su se iz raznih razloga preselili u Beograd (AJ 100-F13: AT 12). Veći deo lože su činili profesori univerziteta i umetnici, zbog čega je ova loža sama sebe smatrala intelektualnom (AJ 100-F13: pristupnica 1). Kao takva, loža *Dositej Obradović* već od svojih prvih dana zasniva svoj rad na negovanju jugoslovenske ideje, što se prvenstveno vidi u organizaciji dekoracije hrama u Beogradu. Naime, s obzirom da su prostorije lože *Pobratim* bile premale za sve beogradske lože, one se skupljaju i otkupljuju gornji sprat u zgradi u kojoj su bile prostorije VSS, a loža *Dositej Obradović* na sebe preuzima posao dekoracije hrama (AJ 100-F10: zapisnik 5). Iako je prvenstvena ideja lože bila da se Ivan Meštrović angažuje kako bi napravio skulptoralnu dekoraciju sa motivima koji su pre svega jugoslovenski, dok bi neko od članova slikara oslikao hram u kompoziciji koja bi predstavljala figure iz svih krajeva Jugoslavije, sa masonskim insignijama, odbor za izgradnju hrama, na predlog lože *Pobratim* odbija ovaj predlog, navodeći da takva tematika nema veze sa masonskom idejom, te se na kraju hram oslikava u motivima egipatske mitologije (*ibid.*). Iako je loža prihvatila mišljenje nadležnog odbora, oni nastavljaju sukob sa ložom *Pobratim* po tom pitanju, te loža *Dositej Obradović* na zajedničkom sastanku sa *Pobratimom* upućuje apel, opominjući ih da se ne pridržavaju jugoslovenske ideje, te prkose osnovnoj ideji organizacije (AJ 100-F8: AT 13). Intelektualni karakter lože je značajno uticao na njen rad. Tako je, osim već spomenutog angažmana lože pri dekorisanju hrama, loža *Dositej Obradović* imala i značajnu izdavačku delatnost, koja se zasnivala na podršci izdavačkih kuća u vlasništvu članova lože (AJ 100-F5: izveštaj 2). Najznačajniju podršku loža je davala *Izdavačkoj knjižari Slavija* iz Novog Sada. Osim knjiga sa masonskom tematikom, loža je preko svog članstva izdavala i beletristiku, najčešće onu čiji su autori masoni poput Lesinga ili Getea. U duhu njene projugoslovenske orijentacije, loža je često kao predgovore za ovakva izdanja plasirala be-

sede ili predavanja svojih članova, kroz koje bi plasirala jugoslovensku ideju (*ibid.*). Primer za ovo je i projekat lože da izda luksuzno izdanje Lesingovih sabranih dela, u kojoj bi se nalazio predgovor pod naslovom *Natan Mudri* i jugoslovenska ideja: odnosi i paralele, koji je proistekao iz besede Viktora Novaka, održane u istoj loži. Projekat, ipak, nikad nije sproveden u delo (AJ 100-F13: molba 1).

Za razliku od *Maksimilijana Vrhovca*, loža *Dositej Obradović* se ne pasivizira tokom mandata Dušana Milićevića. Šta više, Viktor Novak, Veliki tajnik pod Dušanom Milićevićem, a kasnije i Androm Dinićem, pokušava da održi „vjeru u jugoslavensku ideju”, neprestano upućujući apel velikom majstoru i ostalim članovima rukovodstva da svojim radom krše konstituciju, a pogotovo kaljaju „ljubav među braćom” (AJ 100-F13: okružnica 3).

Patriotizam i VL *Jugoslavija*

U konstituciji VL *Jugoslavija*, stoji da „Obedijencija deluje u državnom i nacionalnom interesu zajedničke države, za opšte dobro svih njenih građana” (AJ 100-F8:AT 1). Međutim, već od samog donošenja konstitucije javlja se pitanje šta je nacionalni i državni interes. Naime, na konstitutivnoj skupštini Velike lože, članovi lože *Ljubav bližnjega*, nezadovoljni formulacijom „nacionalni interes”, protive se donošenju ove konstitucije, govoreći kako Srbi ne mogu imati isti nacionalni interes kao Hrvati. Međutim, većinom glasova ova konstitucija ipak biva donesena (*ibid.*). Kao što je već viđeno na primeru rada pojedinačnih loža, ovaj spor će biti izvor većine sukoba unutar VL *Jugoslavija*.

Pitanje kršenja masonskih načela, proisteklih iz sukoba oko nacionalnog pitanja, nije bio ignorisan od strane celokupnog članstva obedijencije. Naime, nezadovoljne sukobom oko nacionalnog pitanja, lože *Šumadija* iz Beograda i *Budnost* iz Osijeka podnose Velikom veću apel da opomene lože koje izazivaju sukob po pitanju koje je, pre svega, političko, jer se, prema optužnici, protivni kako konstituciji, tako i opštim slobodnozidarskim pravilima. Stoga je takvo ponašanje okarakterisano kao „nemasonsko”. Međutim, nakon što ovaj apel biva „usvojen ali ne i uvažen”, optužba se prebacuje na sud časti,

koji utvrđuje da je razgovor o politici unutar loža dozvoljen ukoliko su to diskusije ovog tipa, jer su one, prema njihovim rečima, korisne za „opšti boljitak nacije i države”, a starešine ove dve lože nezadovoljne ishodom tužbe podnose ostavke i napuštaju obedijenciju (AJ 100-K8, zapisnik 6).

Sam odnos obedijencije prema javnosti se najčešće zasnivao na izjavama pojedinačnih loža, kao što je to bio slučaj sa ložom *Maksimilijam Vrhovac*. Obedijencija je, kao takva, svega nekoliko puta izašla u javnost sa zvaničnim saopštenjima, i to na pritisak jugoslovenski orijentisanih loža (AJ 100-F13: zapisnik 7). Najznačajniji dopis je bio onaj iz 1934. godine povodom atentata na kralja Aleksandra, oko koga je nastao sukob sa zagrebačkim ložama zbog spominjanja Majskog prevrata, smatrajući da se time obedijencija poziva na istoriju Srbije zanemarujući ostale „Jugoslovene” (AJ 100-F13: zapisnik 8).

Iako se sukob unutar obedijencije bio zasnovan pre svega na međusobnom sukobu između pojedinačnih loža, na nivou čitave obedijencije je bio prisutan i problem religije. Naime, iako je osim politike u ložama zabranjen razgovor o religiji, masoni zakletvu polažu na svetoj knjizi, najčešće Bibliji. Već od samog konstituisanja VL *Jugoslavija* nastaje sukob po pitanju izdanja Biblije, odnosno, da li će se koristiti srpski ili hrvatski prevod, ili bi se pak iskoristilo rešenje koje: „ne bi vređalo nijednu veroispovest unutar zajedničkog nam naroda“ (AJ 100-F13: AT 2). Ovakav problem nije eskalirao, te je rešen već na prvoj Velikoj skupštini sa dogovorom da se istovremeno iznesu Tora, Kuran i Biblija u bilo kom prevodu, uz zvanični stav da je obedijencija sekularna, te da je svaki dalji vid verskih rasprava zabranjen, uz opomenu da će se takve rasprave smatrati kršenjem „jugoslovensko-sekularnog opredeljenja obedijencije” (*ibid.*).

Uvođenjem Šestojanuarske diktature, unutar loža dolazi do sve češćih rasprava oko nacionalnog pitanja. Zato se organizuje vanredna Velika skupština u februaru 1930. godine, kako bi se razmotrilo ovo pitanje u nadi da će prekinuti dalje rasprave ovog tipa (AJ 100, F13: AT 14). Međutim, na samoj skupštini nastaje sukob između loža *Perun*, *Neptun* i *Ruđer Bošković*, s jedne strane, koje tvrde da je diktatura samo način na koji „Srbi opravdavaju svoju mržnju

prema Hrvatima”, i lože *Pobratim*, s druge strane, koja tvrdi da je diktatura legitimna, jer time „ukroćuje divlje” (*ibid.*). Iako podeljena, skupština na kraju prihvata stav da u duhu patriotizma podržava diktaturu, i to šalje u pisanom obliku kralju, uz obrazloženje da: „ovim činom prikazujemo patriotski duh organizacije koji je uvek bio prisutan a u koji zli jezici sumnjaju” (*ibid.*).

Kroz svoj odbor za javnost, koji se suštinski ticao ugleda masonske organizacije u „profanom” odnosno nemasonskom svetu, obedijencija je nastojala da stvori sliku patriotske organizacije, baveći se ne samo pitanjem šta to štampa piše o masonskoj organizaciji, već i time kojim se vezama može plasirati neki tekst u štampi, kao i time šta pričaju profani ljudi o njihovoj organizaciji (AJ 100-F13: zapisnik 9). Značajno je napomenuti slučaj iz 1939. godine, kada članovi odbora razmatraju situaciju da se na sednici Vlade priča o tome kako je VL *Jugoslavija* nepatriotska organizacija koja radi u svom ličnom interesu. Treba napomenuti i to da je Viktor Novak tvrdio da su ove optužbe „ne sasvim neosnovane, niti prvi put iznešene u javnosti”, a zatim i optužuje dotadašnji rad obedijencije, kazavši da je krivica obedijencije što je ignorisala sukobe oko nacionalnog pitanja, te je okarakterisana kao nepatriotska (AJ 100-F13: zapisnik 10).

Ovakvi stavovi Vlade će dovesti do toga da na preporuku Vlade, odnosno na preporuku „nekoliko Braće ministara”, VL *Jugoslavija*, zbog rasta tenzija prema masonskoj organizaciji iz, kako navode, „antisemitskih i antimasonskih razloga, koji su sve prisutniji u državi” donese odluku da se samospava, tačnije da prestane sa radom (AJ 100-F14: AT 15). Zanimljivo je napomenuti da je u okružnici prilikom gašenja organizacije napisano da je zvanični razlog upravo to što se masonerija tereti da je nepatriotska (AJ 100-F14: okružnica 4),

Zaključak

Uprkos prisustvu jugoslovenske ideje, u Velikoj loži *Jugoslavija* su takođe bile prisutne, kako srpska, tako i hrvatska nacionalna ideja. Različite lože, često sukobljene oko nacionalnog

pitanja, su prouzrokovale niz problema u radu organizacije. Iako su problemi izazvani nacionalnim pitanjem bivali iznošeni na sednicama upravnih tela Velike lože, oni bi često bili zataškavani uz formulaciju koja bi najčešće glasila, da je problem usvojen ali ne i uvažen. Bez obzira na činjenicu da bi po sopstvenoj konstituciji, Velika loža trebala da radi u interesu naroda i države, česti sukobi između loža, podeljenih oko toga šta bi taj interes bio, izazivali su podele unutar same organizacije, što je dovelo do urušavanja harmonije unutar organizacije, pada njenog ugleda i značaja u državi.

Sukob oko nacionalnog pitanja unutar jugoslovenske masonerije nije bio samo stvar unutrašnjih nesuglasica, već i odraz društvenih promena u državi. Iako je jugoslovenska ideja bila prisutna unutar kako zagrebačkih tako i beogradskih loža pre Prvog svetskog rata, nakon ujedinjenja, entuzijazam prema istoj opada. Osnovni sukob, a ujedno i izazivač podela, između hrvatskih i srpskih masona, izazvan pitanjem učešća tokom Prvog svetskog rata ostaje prisutan sve do 1940. godine, odnosno prestanka rada organizacije. Uvođenjem Šestojanuarske diktature, nezadovoljstvo hrvatskih loža se intenzivira, te dolazi do produblivanja sukoba. Pasivnost rukovodstva povodom tog sukoba, kao i želja da se održi slika masonerije kao patriotske organizacije, a samim time i podržavanje srpske strane sukoba, dovodi do daljeg opadanja harmonije unutar organizacije. Krajem tridesetih godina XX veka, okretanjem jugoslovenske spoljne politike ka Nemačkoj, kao i sve veće prisutnosti anti-masonske ideje u državi, dolazi do opadanja društvenog ugleda, sada već prilično oslabljene masonerije, uprkos njenim pokušajima da održi sliku patriotske organizacije.

Rukovodstvo masonske organizacije nije uspelo da se izbori sa spoljašnjim (društvenim) i unutrašnjim izazovima organizacije. Uprkos zataškavanju i ignorisanju, sukob oko nacionalnog pitanja je dolazio do izražaja, prvenstveno zbog društvenih promena unutar države. Sukob oko nacionalnog pitanja unutar obediencije je rezultovao gubljenjem njenog najvažnijeg atributa, javnog ugleda, i uprkos pokušajima da se on održi kroz rad odbora za javnost, a shodno tome i njenim gašenjem.

Izvori

AJ 100 – Arhiv Jugoslavije, fond 100: Masonske lože u Jugoslaviji 1919–1940.

AJ 100-F1-F15 – Fascikle 1-15 fonda AJ 100

Fascikla 1:

Otpust lože *Pobratim* iz sastava Simboličke velike lože Ugarske (otrust)

Fascikla 5:

Pismo Adolfa Mihalića Jovi Aleksijevoću povodom bratimljenja dve lože (pismo 1)

Pismo Adolfa Mihalića Đorđu Vajfertu povodom pregovora sa SVLU (pismo 2)

Pismo VSS loži *Ljubav blišnjega* iz 1919. godine (pismo 3)

Odgovor lože *Ljubav blišnjega* VSS-u povodom pisma iz 1919. godine (odgovor 1)

Odgovor lože *Ljubav blišnjega* VSS-u povodom direktnih otpužbi (odgovor 2)

Starešinski plan Slavoljuba Bulvana za 1906. godinu (plan 1)

Arhitektonska tabla sa bratimlenskog rada loža *Pobratim* i *Ljubav blišnjega* (AT 4)

Izveštaj lože *Dositej Obradović* za 1930 godinu (izveštaj 2)

Fascikla 8:

Arhitektonska tabla sa konstitutivne Velike skupštine 1919. godine (AT 1)

Arhitektonska tabla sa ritualnog rada na trećem stepenu lože *Pobratim* iz 1919. godine (AT 8)

Arhitektonska tabla sa Velike skupštine 1924 godine. (AT 9)

Arhitektonska tabla zajedničkog rada loža *Pobratim* i *Dositej Obradović* 1934. godine (AT 13)

Fascikla 9:

Beseda Jove Aleksijevića povodom osnivanja *Vrhovnog saveta Srbije* (beseda 6)

Fascikla 10:

Program lože *Pobratim* za 1914. godinu (Program 1)

Zapisnik sa sednice odbora za uređenje ložinskog prostora i hrama u Beogradu (zapisnik 5)

Fascikla 11:

Beseda Đorđa Vajferta na konstitutivnoj Velikoj skupštini (beseda 1).

Zapisnik sa sednice Velikog veća iz Aprila 1920. godine (zapisnik 1)

Zapisnik sa sednice Velikog veća iz februara 1920. godine (zapisnik 2)

Zapisnik sa vanredne sednice Velikog veća iz 1926. godine (zapisnik 3).

Zapisnik sa sednice Velikog veća iz decembra 1930. godine (zapisnik 4)

Zapisnik sa sednice Velikog veća iz aprila 1938. godine (zapisnik 5)

Zapisnik sa sednice Velikog veća iz marta 1930. godine (zapisnik 6)

Pismo povodom optužbi na računu Damjana Brankovića (pismo 4)

Fascikla 12:

Beseda Adolfa Mihalića povodom hrvatskog pitanja u VL Jugoslavija (beseda 2)

Beseda Damjana Brankovića na Velikoj skupštini 1938. godine (beseda 4)

Fascikla 13:

Arhitektonska tabla sa Velike skupštine 1921. godine (AT 2)

Arhitektonska tabla sa zajedničkog rada loža *Maksimilijan Vrhovac* i *Ljubav bližnjega* (AT 3)

Arhitektonska tabla sa Velike skupštine 1929 godine (AT 5)

Godišnji izveštaj lože *Maksimilijan Vrhovac* iz 1939. godine (izveštaj 1)

Okružnica saveznim ložama povodom afilacije Braće iz lože *Ljubav bližnjega* (okružnica 1)

Zahtev Adolfa Mihalića gradskoj vlasti grada Zagreba (zahtev 1)

Okružnica povodom problema sa ložom *Ljubav bližnjega* (okružnica 2)

Arhitektonska tabla sa Velike skupštine iz 1927. godine (AT 6)

Beseda Đorđa Vajferta povodom osnivanja tri nove lože (beseda 3)

Arhitektonska tabla sa Velike skupštine 1937 godine (AT 7)

Dopis lože *Maksimilijan Vrhovac* Dvoru (dopis 1)

Beseda Tomislava Krizmana povodom samouspavljanja, 1940. godine (beseda 5)

Arhitektonska tabla sa zajedničkog rada beogradskih loža 1934. godine (AT 11)

Arhitektonska tabla sa konstitutivnog rada lože *Dositej Obradović* (AT 12)

Pristupnica dr Petra Matavulja loži *Dositej Obradović* 1926. godine (pristupnica 1)

Okružnica povodom mišljenja Velikog tajnika VL Jugoslavija (okružnica 3)

Zapisnik sa sednice odbora za javnost (zapisnik 7)

Zapisnik sa vanredne sednice Velikog veća iz oktobra 1934. godine (zapisnik 8)

Arhitektonska tabla sa vanredne Velike skupštine 1930. godine (AT 14)

Zapisnik sa konstitutivne sednice odbora za javnost (zapisnik 9)

Zapisnik sa sednice odbora za javnost u aprilu 1939. godine (zapisnik 10)

Molba lože *Dositej Obradović* odboru za javnost 1936. godine (molba 1)

Fascikla 14:

Starešinski plan Davorina Trstenjaka (plan 2)

Arhitektonska tabla sa izborne skupštine 1939. godine (AT 16)

Godišnji izveštaj lože *Maksimilijan Vrhovac* za 1938. godinu (izveštaj 3)

Arhitektonska tabla sa vanredne Velike skupštine 1940. godine (AT 15)

Okružnica povodom samouspavljanja Velike lože (okružnica 4)

Literatura

Gašić R. 1998. Srpski masoni između dva svetska rata kao društvena grupa. *Godišnjak za društvenu istoriju*, 1-3: 85.

Lazar Ž. 2009. *Nastanak masonerije*. Novi Sad: Mediterran publishing

Mužić I. 1983. *Masonstvo u Hrvata*. Split: Laus

Nenezić Z. 1987. *Masoni u Jugoslaviji 1764-1980*. Beograd: Zoran D. Nenezić

Stojković S. 1926. *Slobodno zidarstvo: njegov cilj i principi, njegova prošlost i sadašnjost: pisma brata Sr. Stojkovića jednom neposvećenom prijatelju*. Beograd: Sveslovenska knjižara M. J. Stefanovića i druga

Ivan Mileković

Yugoslavism in Freemasonic Lodges of Belgrade and Zagreb 1919–1940

This paper aims to determine how the Yugoslav idea manifested in the Freemasonic organization in the interbellum Yugoslavia. The paper also aims to determine the presence of Serbian and Croat national ideas. The research was based on the hypothesis that the Grand Lodge Yugoslavia based its operations around the Yugoslav idea. The archive material for the research was taken from fund 100 from the Archive of Yugoslavia. The results of the research showed that different currents existed inside the organization, based around different national ideas which were often conflicted. It was also determined that GL

Yugoslavia tolerated political discussions, even though general Freemasonic rules forbid them. The research also showed that the conflict based on the national question manifested in different intensities, depending on who the Grand Master was, and which idea he was close to. It was concluded that: Even if the Yugoslav idea was present in the Freemasonic lodges of Belgrade and Zagreb before 1919, after unification less enthusiasm was shown towards it. Aside from the fact that the Yugoslav idea was present in the Grand Lodge, Serbian and Croatian national ideas were also present in the organization. Even though different national ideas were more present and accepted than the others, depending on the sitting Grand Master, none had total hegemony. Problems regarding the national question were resolved if they reflected on the public reputation of Freemasonry, in other cases, they were ignored. Even though, according to its constitution, GL Yugoslavia was supposed to work according to national and state interest, conflicts between the lodges, divided over what that interest would be, caused divisions in the organization which resulted in the breaking of its harmony, decline of its reputation and importance, and in the end, to its termination. 